

ТАРИХ

ӘОЖ 902.01; МҒТАР 03.41.91

<https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.33>Б.С. СИЗДИКОВ¹✉, М. ГУРСОЙ¹, А.А. СЕРАЛИЕВ²

¹PhD, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің доценті м.а.
(Қазақстан, Түркістан қ.), e-mail: bagdaulet.sizdikov@ayu.edu.kz;
e-mail: muzaffer.gursoy@ayu.edu.kz

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің PhD докторанты
(Қазақстан, Астана қ.), e-mail: ali.seraliev@mail.ru

САВРОМАТ-САРМАТ ТАЙПАЛАРЫНЫҢ МЕКЕНДЕГЕН ТЕРРИТОРИЯЛАРЫ
ЖАЙЛЫ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

Аңдатпа. Ерте темір дәуірінде Еуразия құрлығында мекендеген, ат құлағында еркін ойнайтын ержүрек әрі ат үстінде садақ тартып, атқанын мүлт жібермейтін мерген жауынгер тайпалар тарихта «Салт атты көшпелі тайпалар» деген атпен танылды. Көшпелі өмір салтын ұстанып, көшпелі мәдениетті қалыптастырған Савромат-Сармат тайпаларының Еуразия тарихында алар орны ерекше. Тарихи деректерде аталмыш тайпалардың шығыста Орал тауларының оңтүстігінен, батыста Қара теңіздің батысындағы Дунай өзеніне дейінгі аралықты қамтыған ұлан-ғайыр территорияда өмір сүргендігі баяндалады. Аталмыш тайпалар антикалық авторлардың б.з.д. IV ғасырға дейінгі жазба деректерінде «Сауроматае», ал б.з.д. IV ғасырдан кейінгі жазба деректерінде «Сарматае» деген атпен танылып, тарихи деректерде кездесе бастайды. Сонымен қатар, аталмыш тайпалар ирандықтардың көне діни кітабы Авестада «Сарима» деген атпен белгілі болады. Қазіргі таңда Савромат-Сармат тайпаларының шығу тарихы, қоныстанған территориялары және саяси тарихы зерттеуші ғалымдардың ортасында ортақ шешімін таппаған мәселелердің бірі болып табылуда. Осы себептерге байланысты, аталмыш мақалада Савромат-Сармат тайпаларының қоныстанған территориялары зерттеліп, жазба деректер мен археологиялық деректер негізінде ғылыми тұжырымдар жасалынды. Сонымен қатар, мақалада аталмыш тайпалардың шығыстан келген көшпелі тайпалармен біріккендігі жайында баяндалған жазба деректер мен археологиялық деректер негізінде талдау жасалынып, саяси тарихпен байланысы анықталды.

Кілт сөздер: көшпелі тайпалар, Савромат, Сармат, Сақ, Еуразия, Оңтүстік Орал, оба, жерлеу дәстүрі.

B.S. Sizdikov¹, M. Gursoy¹, A.A. Seraliyev²

¹PhD, Acting Associate Professor of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
(Kazakhstan, Turkistan), e-mails: bagdaulet.sizdikov@ayu.edu.kz; e-mail: muzaffer.gursoy@ayu.edu.kz

²PhD Doctoral Student of L.N. Gumilyov Eurasian National University
(Kazakhstan, Astana), e-mail: ali.seraliev@mail.ru

***Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

Сиздиков Б.С., Гурсой М., Сералиев А.А. Савромат-Сармат тайпаларының мекендеген территориялары жайлы кейбір мәселелер // *Ясауи университетінің хабаршысы*. – 2023. – №1 (127). – Б. 407–417. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.33>

***Cite us correctly:**

Sizdikov B.S., Gursoi M., Seraliev A.A. Savromat-Sarmat taipalarynyn mekendegen territoriialary jaily keibir maseleler [Some Questions about the Territories Inhabited by Sauromato-Sarmatian Tribes] // *Iasauii universitetinin habarshysy*. – 2023. – №1 (127). – B. 407–417. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.33>

Some Questions about the Territories Inhabited by Sauromato-Sarmatian Tribes

Abstract. In the early Iron Age, the brave Savromat-Sarmatian tribes, dexterous horsemen, well-aimed archers were known in history as “nomadic tribes of horsemen”. The Savromat-Sarmatian tribes, who led a nomadic lifestyle and formed a kind of nomadic culture, occupy a special place in the history of Eurasia. According to historical data, these tribes lived on a vast territory stretching in the east from the southern Ural Mountains, in the west to the Danube River west of the Black Sea. These tribes begin to occur in historical sources and are mentioned by ancient authors of the 4th century BC. as “Sauromatae”, after the IV century BC they are found under the name “Sauromatae”. In addition, these tribes are known in the Avesta, the ancient religious book of the Iranians, as “Sarima”. To date, the history of origin, the territory of settlement, the political history of the Savromat-Sarmatian tribes is one of the insufficiently developed problems among research scientists. Therefore, within the framework of this article, the issues of the habitat of the Savromat-Sarmatian tribes were considered, scientific conclusions were made on the basis of written and archaeological data. The article also analyzes the association of these tribes with nomadic tribes from the east on the basis of written and archaeological data and reveals the connection with political history.

Keywords: nomadic tribes, Sauromates, Sarmat, Sak, Eurasia, South Ural, kurgan, burial tradition.

Б.С. Сиздиков¹, М. Гурсой¹, А.А. Сералиев²

¹PhD, и.о. доцента Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави (Казахстан, г. Туркестан), e-mail: bagdaulet.sizdikov@ayu.edu.kz;
e-mail: muzaffer.gursoy@ayu.edu.kz

³PhD докторант Евразийского Национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан, г. Астана), e-mail: ali.seraliyev@mail.ru

К вопросу о территории обитания савромат-сарматских племен

Аннотация. В раннем железном веке отважные племена савромат-сарматов, ловкие наездники, меткие лучники, вошли в историю как «кочевые племена всадников». Савроматско-сарматские племена, которые вели кочевой образ жизни и сформировали своеобразную кочевую культуру, занимают особое место в истории Евразии. Согласно историческим данным эти племена жили на обширной территории, простирающейся на востоке от южных Уральских гор, на западе до реки Дунай к западу от Черного моря. Эти племена начинают встречаться в исторических источниках и упоминаются античными авторами 4 века до н.э. как «Сауроматае», после IV века до н.э. встречаются под именем «Савроматае». Кроме того, эти племена известны в Авесте, древней религиозной книге иранцев, как «Сарима». На сегодняшний день история происхождения, территория расселения, политическая история савромат-сарматских племен является одной из недостаточно разработанных проблем среди ученых-исследователей. Поэтому в рамках данной статьи были рассмотрены вопросы ареала обитания савромат-сарматских племен, сделаны научные выводы на основе письменных и археологических данных. В статье также на основе письменных и археологических данных анализируется объединение этих племен с кочевыми племенами с востока и выявляется связь с политической историей.

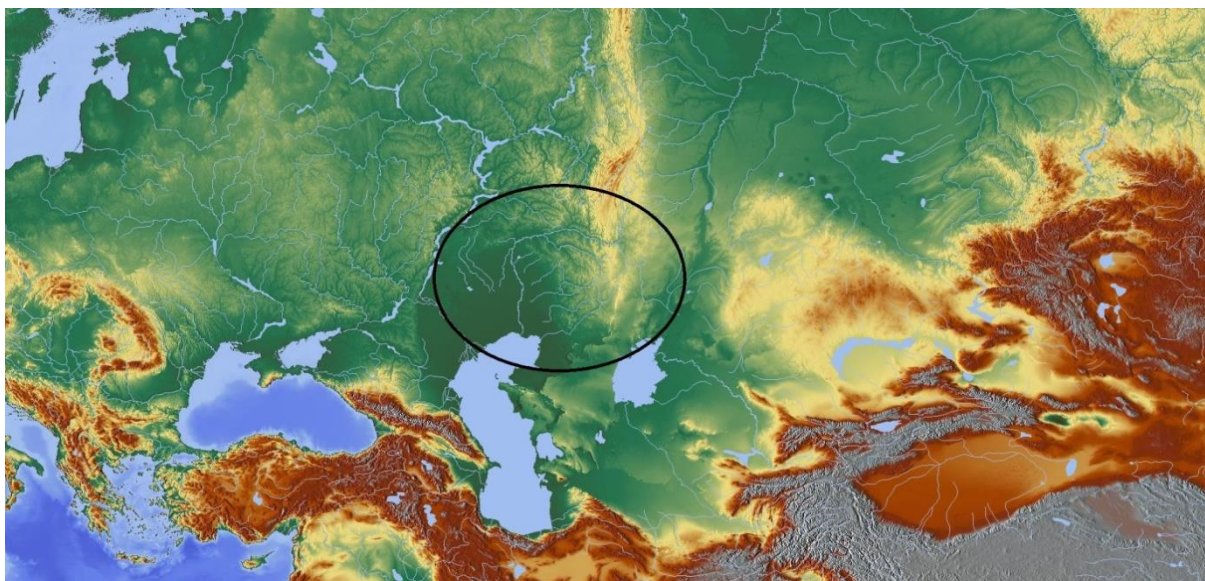
Ключевые слова: кочевые племена, Савромат, Сармат, Сак, Евразия, Южный Урал, курган, погребальная традиция.

Кіріспе

XIX ғасырдың екінші жартысында басталған археологиялық зерттеу жұмыстарының нәтижесінде, Батыс Қазақстан территориясында б.з.д. VI ғасырда Савроматтардың, ал одан

кейін осы тайпаның негізінде б.з.д. IV ғасырда пайда болған Сармат тайпаларының б.з. IV ғасырға дейін өмір сүргендігі белгілі болды [1, 3-б.; 2, 1–19-бб.; 3, 1112-б.; 4, 137–167-бб.; 5, 412–419-бб.]. Орал тауларының оңтүстігінде тарих сахнасына шығып, өз мәдениетін қалыптастырған аталмыш тайпалардың батысқа жасаған жорықтарының нәтижесінде антикалық тарихшылардың еңбектерінде аты атылып тарихта өшпес із қалдырды (1-карта).

Савромат-Сармат тайпаларының шығу тарихы әлі күнге дейін Еуразия тарихында шешімін таппаған мәселелердің бірі болып табылуда. Аталмыш тайпалар мекендеген аймақтарда жүргізілген археологиялық зерттеу жұмыстарының нәтижесінде тақырыпқа тірек болатын жазба деректердің табылмауына байланысты, Савромат-Сармат тайпалары жайындағы мәліметтерді тек антикалық жазушылардың еңбектерінен ғана оқып білудеміз. Тарихи жазбаша деректерде аталмыш тайпалардың аты б.з.д. IV ғасырға дейін «Савроматае» деп аталған болса, б.з.д. IV ғасырдың аяғындағы жазбаша деректерде бұл тайпалардың аты «Сарматае» деп атала бастағандығы белгілі [6, 57-б.]. Сондықтан, зерттеуші ғалымдардың басым бөлігі б.з.д. VI–IV ғасырлар аралығында Оңтүстік Орал аймағында Савромат тайпасының өмір сүргендігін, б.з.д. IV ғасырда шығыстан келген Дах және Массaget тайпаларының ықпалымен аталмыш аймақта Сармат тайпалық одағының құрылғандығын және олардың Савромат мәдениетін жалғастырғандығын атап көрсетеді [7, 18-б.; 6, 55-б.]. Осы себептерге байланысты, қазіргі таңдағы әдебиеттерде Оңтүстік Орал аймағының ерте темір дәуірін «Савромат кезеңі» (б.з.д. VI–IV ғасырлар), ал кейінгі кезеңі «Сармат кезеңі» (б.з.д. IV – б.з. IV ғасырлар) деп аталады [8, 100–121-бб.].

1-карта – Оңтүстік Орал аймағы [автордікі]

Мақалада аталмыш тайпалардың қалыптастырған мәдениеті, әдет-ғұрпы, өмір салты, тұрмыс-тіршілігі, жерлеу дәстүрі және қару-жарақтары қарастырылып, жазба деректерде баяндалған Савромат және Сармат тайпаларының түбі бір туыс тайпалар болғандығы анықталды. Бұл пікірімізді Савромат тайпаларының қорымдарынан Сармат тайпаларына тиесілі обалардың кездесуі, сонымен қатар бір оба үйіндісі астында Савромат және Сармат тайпаларына тиесілі жерлеу орындарының кездесуі, жерлеу орындарынан табылған бұйымдардың бір-біріне жақын ұқсастығы қуаттай түсуде. Себебі Сармат тайпалары өздерінен бұрын өмір сүрген Савроматтарды өздерінің туысы ретінде санап, Савроматтардың қорымына, обаларына өздерінің қаза тапқан туыстарын жерлеп отырған. Бұған Лебедевка, Тау, Карачаево, Алебастрово, Бесоба, Кум-Сай, Сынтас, Жалғыз-оба, Қос-

оба, Мамай, Шалқар, Барбастау және Қырық-оба қорымдарынан анықталған аталмыш тайпаларға тиесілі жерлеу орындарын дәлел ретінде келтіруге болады.

Жоғарыда аталған мәліметтерді негізге ала отырып, мақаламызда атауларды бір-бірімен шатастырып алмау мақсатында бұдан кейін «Савромат» атауы ерте кезең үшін, ал «Сармат» атауы кейінгі кезеңі үшін қолданылады.

Зерттеу әдісі

Мақалада антикалық авторлардың тарихи жазбаша деректерімен қатар, тарих және археология салалары бойынша зерттеу жұмыстарын жүргізген шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектері жинақталып, салыстырмалы түрде ғылыми талдау жасалынған.

Салт атты көшпелі тайпалар жайындағы тарихи жазбаша деректерді археологиялық зерттеу жұмыстарының нәтижелерімен салыстырмалы түрде талдап, Савромат тайпаларының б.з.д. IV ғасырдың басында Оңтүстік Орал аймағында шығыстан келген көшпелі тайпаларымен бірігуінің арқасында Сармат деген атпен үлкен одақтың құрылғандығы және олардың Орта Азия мен Шығыс Еуропада үлкен саяси күшке ие болғандығы анықталды.

Талдау мен нәтижелер

Савромат-Сармат тайпаларының мекендеген территориялары. Оңтүстік Орал аймағының ерте темір дәуіріне көз жүгіртер болсақ, аймақта Савромат-Сармат тайпаларының саяси күшке ие болғандығы анықталуда. Жазбаша дерек көздері мен археологиялық зерттеулер Солтүстік Қара теңіз аймағынан Орал тауларының оңтүстігіне дейін созылған кең байтақ территорияда Савромат-Сармат тайпаларының өмір сүргендігін айқындауда. Зерттеу жұмысымызда жазбаша деректер мен археологиялық деректерді негізге ала отырып Савромат-Сармат тайпаларының қоныстанған аймақтарын анықтауға тырыстық.

Тақырыпқа байланысты жазба деректерге көз жүгіртер болсақ, Савроматтардың қоныстанған аймақтары жайлы алғашқы деректерді Геродот пен Гиппократтың еңбектерінен кездестіреміз. Аты аталған антикалық жазушылардың еңбектерінде, б.з.д. VI–V ғасырларда Савромат тайпасы Дон өзенінің шығысында өмір сүргендігі баяндалады [6, 60-б.]. Жазба деректердегі бұл мәліметтерді археологиялық зерттеулер де қуаттай түсуде.

Археологиялық деректерге сүйенер болсақ, Савромат тайпаларының батыста Дон өзені алқабынан шығыста Орал тауларының оңтүстігіне дейінгі кең байтақ территорияда, яғни батыста Дон өзені аңғарынан шығыста Еділ, Жайық, Елек, Тобыл және Сағыз өзендерінің алқабында, ал оңтүстікте Кавказ тауларының солтүстік етегіндегі Терек өзенінен солтүстікте Бузлук аймағына дейінгі территорияда мекендегендігін аңғаруға болады [7, 18-б.].

Батыс Қазақстан аймағында 1960 жылдан бастап қазіргі таңға дейін жүйелі түрде жүргізіліп келе жатқан археологиялық зерттеулердің нәтижесінде, Жайық, Елек, Тобыл және Сағыз өзендерінің бойында Савромат мәдениетінің қалыптасқандығы және аталмыш мәдениеттің аймақтағы басқа мәдениеттерден ерекшелігі нақты дәлелдермен анықталды.

Батыс Қазақстан территориясындағы ерте темір дәуіріне жататын, яғни Савромат тайпаларына тән жәдігерлер Лебедевка 6 қорымындағы №5, №27 және №46 обалардан, Лебедевка 7 қорымындағы №12 және №19 обалардан [9, 37-б.], Алебастрово 1 қорымындағы №17, №18 және №23 обалардан [10, 66-б.], Алебастрово 2 қорымындағы №6, №7 және №17 обалардан [11, 71-б.], Қособа қорымындағы №16 обадан, Шалқар 3 қорымындағы №4, №5 обалардан, Барбастау 3 қорымындағы №16 обадан табылған [10, 65-б.]. Жоғарыда аты аталған қорымдардан табылған жәдігерлерді негізге ала отырып аймақта б.з.д. VI–V ғасырларда Савромат тайпаларының өмір сүргендігін нақты айта аламыз.

Жоғарыда аталған қорымдардың барлығы Каспий теңізінің солтүстігінде орналасқан. Ал, Каспий теңізінің шығысынан Арал теңізіне дейінгі аралықты қамтып жатқан Үстүрт аймағы, археологиялық тұрғыдан аз зерттелуіне байланысты бұл аймақта б.з.д. VI–V ғасырларға жататын Савромат ескерткіштері әлі күнге дейін анықталмауда. Савроматтардың

оңтүстігіндегі көршісі Дах және Массaget тайпаларымен жақсы қарым-қатынаста болғандығын және кейбір жағдайларда бірге одақ құрғандығын негізге ала отырып [7, 18-б.], Савромат тайпаларының Арал теңізінің солтүстік батысына дейін билік жүргізгендігін айта аламыз.

Оңтүстік Орал аймағындағы Савромат обаларының жалпы биіктіктері 0,50–2 м арасында өзгеріп отырады, ал 2 м биік обалар сирек кездеседі. Оба үйінділері астындағы қабірлер шығыс-батыс бағытта орналасқан және қабір шұңқырлары тік төртбұрышты немесе бұрыштары домаланған сопақ формада жасалған. Бұлардың ішінде кең тік төртбұрышты қарапайым қабірлер ерте дәуірлерге жататындығы анықталуда. Олардың ұзындығы шамамен 3 м, ал ені 2 м арасында болып келуде. Сондай-ақ, бұл кезеңде катакомбалық қабірлер сирек кездеседі. Негізінен жерлеу орындарында мәйіттер шалқасынан жатқызылған және басы батысқа бағытталған. Бір жанымен бүгіп жерленген мәйіттердің кейбіреулерінің басы шығысқа бағытталған [10, 66-б.]. Мәйіттердің астына негізінен ағаштың қабықтары, камыс, шөп және киіз төселген, жерлеу орындарына көмір, охра, әк, бор және ақ саз балшық бөліктері шашылған. Катакомбалық және қарапайым қабірлердің үсті ағаштармен немесе ағаш бұталарымен жабылған. Кейбір жерлеу орындарында еркек пен әйелдің бірге жерленгендігі кездеседі. Жерленген адамдардың жанына арғы өмірлік азығы ретінде басы жоқ қой мен жылқы етінің бөліктері қойылған. Сондай-ақ, осы кезеңге жататын жерлеу орындарынан қола қазандар, құрбандық тастар және қару-жарақтар көптеп табылуда. Жерлеу орындарына қару-жарақ түрлерінен Сақ үлгісіндегі сабының басы грифон, саңырауқұлақ, антен немесе доға пішімді, балдағы көбелек немесе бүйрек пішімді қылыштар мен қанжарлар (1-кесте), екі қанатты ұзын ұңғылы жапырақ пішімді қола жебе ұштар көптеп кездеседі. Ал, екі немесе үш қанатты ұңғылы шегелі жебе ұштар мен екі немесе үш қанатты сапты жебе ұштары сирек кездеседі. Сонымен қатар, бұл кезеңге жататын жерлеу орындарынан темір найза ұштары да сирек кездесуде [8, 104-б.].

Жоғарыда келтірілген мәліметтерге сүйене отырып, Оңтүстік Орал аймағындағы обалардан табылған жәдігерлерді негізге ала отырып, аймақта ерте темір дәуірінде Савромат тайпаларының өмір сүргендігі анықталуда. Сондай-ақ, жерлеу орындарынан табылған жәдігерлерді негізге ала отырып, Савромат тайпаларының мекендеген территориясын анықтай аламыз.

1-кесте – Савромат-Сармат тайпалары тарапынан қолданылған қылыштар мен қанжарлар

№	Типтер	Сипатамалары	Табылған қорымдар	Хронологиясы
1	2	3	4	5
1		Бұл типке жататын қылыштар мен қанжарлардың сабының басы грифон пішімді, балдағы көбелек пішімді, екі жүзді болып келеді.	Қырықоба, Бесоба.	Б.з.д. VII–V ғғ.

1-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5
2		Бұл типке жататын қылыштар мен қанжарлардың сабының басы Т пішімді, балдағы көбелек немесе бүйрек пішімді, екі жүзді болып келеді.	Онайбұлақ, Мөртік, Аралтөбе, Лебедевка Аксай, Бесоба.	Б.з.д. VI–IV ғғ.
3		Бұл типке жататын қылыштар мен қанжарлардың сабының басы саңырауқұлақ пішімді, балдағы көбелек немесе бүйрек пішімді, екі жүзді болып келеді.	Гүрүлдек, Аралтөбе, Лебедевка, Алебастрова.	Б.з.д. VI–IV ғғ.
4		Бұл типке жататын қылыштар мен қанжарлардың сабының басы антен пішімді, балдағы көбелек немесе бүйрек пішімді, екі жүзді болып келеді.	Бесоба, Новопавловка.	Б.з.д. VI–IV ғғ.
5		Бұл типке жататын қылыштар мен қанжарлардың сабының басы тұяқ пішімді, балдағы көбелек пішімді, екі жүзді болып келеді.	Лебедевка.	Б.з.д. V–IV ғғ.

1-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5
6		Бұл типке жататын қылыштар мен қанжарлардың сабының басы орақ пішімді, балдағы тік бұрышты, екі жүзді болып келеді.	Обловка, Солянка, Үлгүлі, Лебедевка, Жарсуат, Тайпак, Барбастау.	Б.з.д. IV-II ғғ.
7		Бұл типке жататын қылыштар мен қанжарлардың сабының басы шеңбер пішімді, балдағы тік бұрышты, екі жүзді болып келеді.	Володарка, Селини, Лебедевка.	Б.з.д. IV – б.з. IV ғғ.
8		Бұл типке жататын қылыштар мен қанжарлардың сабының басы жүзік пішімді, балдағы тік бұрышты, екі жүзді болып келеді.	Алғабас, Сәбибұлақ, Барбастау, Кособа, Қарасу, Мөртік.	Б.з.д. III–II ғғ.
9		Бұл типке жататын қылыштар мен қанжарлардың сабы сақталмаған, балдағы тік бұрышты, екі жүзді болып келеді.	Обловка, Жусандыой, Достық, Ілекшар, Сырлытам, Селини, Лебедевка, Мамай, Тайпак, Кособа, Қарасу, Барбастау, Шалқар.	Б.з.д. II – б.з. IV ғғ.

Савромат-Сармат мәдениетін зерттеуші ғалымдар Оңтүстік Орал аймағында жүргізілген археологиялық ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижесін талдай отырып, аймақта б.з.д. IV ғасырда шығыста өмір сүрген көшпелі Дах және Массaget тайпаларының ықпалының күшейе бастағандығын алға тартады. Себебі, Савроматтардың шығысында Азиялық Сақтар, батысында Еуропалық Сақтар, ал оңтүстігінде Дах және Массaget тайпалары мекендеген. Жылдар бойы Савромат-Сармат мәдениетін зерттеген А.Х. Пшеничнюк пен К.Ф. Смирнов, б.з.д. IV ғасырда Оңтүстік Орал аймағында Арал теңізінің маңында мекендеген тайпалардың ықпалының күшейе бастағандығын айта отырып, аймақта бірнеше көшпелі тайпалардың бірігуінің нәтижесінде, Сармат тайпалық одағының құрылғандығын атап көрсетеді [12, 128–130-бб.; 13, 286-бб.]. Себебі, б.з.д. IV ғасырда Парсы патшасы Даридің Азиялық Сақ тайпаларына жасаған жорығынан жеңіліс тапқан Арал теңізінің маңында мекендеген Дах және Массaget тайпалары, Парсы патшалығына тәуелді болмау мақсатында солтүстікке қарай көше бастағандығы және Оңтүстік Орал аймағында өмір сүрген Савроматтармен қосылып одақ құрғандығы анықталуда. Бұл пікірімізге Бехистун жазбасының 5-ші тарауында, б.з.д. 519 жылы I-ші Даридің Орта Азияда мекендеген Сақ тайпаларымен соғысқандығы және сол соғыста Сақ тайпаларының бір бөлігін жеңгендігі, бір бөлігінің Орта Азиядан батысқа қарай ығыстырылғандығы жөніндегі келтірілген мағлұмат қуаттай түсуде [14, 269-б.]. Зерттеу жұмысымыздың барысында Бехистун жазба деректеріне сүйене отырып, б.з.д. IV ғасырда Дах және Массaget тайпаларының батысқа қарай ығысқандығын айта аламыз [15, 68-б.]. Осы тарихи оқиғаның нәтижесінде, б.з.д. IV ғасырдың бірінші жартысында Дон өзенінің шығысы мен Оңтүстік Орал аймағында өмір сүрген Савромат тайпасымен шығыстан келген Дах және Массaget тайпаларының бірігуінің арқасында Сармат тайпалық одағы құрылған. Бұл пікірімізді жазба деректермен қатар археологиялық деректер де қуаттай түсуде.

Сармат тайпаларының мекендеген территорияларында жүргізілген археологиялық зерттеулердің нәтижесінде табылған жәдігерлерді назарға алар болсақ, бастапқы кезде Сармат тайпаларының Оңтүстік Орал аймағында, Каспий теңізінің шығысы мен солтүстігінде мекендегендігі, ал одан кейінгі кезеңдерде үлкен саяси күшке ие болып батысқа қарай жылжи бастағандығы анықталуда. Археологиялық зерттеу жұмыстарының нәтижесінде Сармат тайпалары шығыста Арал теңізінің солтүстігінен батыста Дунай өзеніне дейінгі аралықта, солтүстікте Белой өзенінің төменгі ағысынан, оңтүстікте Кавказ тауларының солтүстік етегіндегі Терек, Сунжа және Манич өзендеріне дейінгі кең байтақ территорияда қоныстанғандығы анықталуда [16, 7-б.; 7, 18-б.]. Осы кең байтақ территорияда жүргізілген археологиялық зерттеулердің нәтижесінде табылған жәдігерлер, аталмыш аймақта б.з.д. IV – б.з. IV ғасырлар аралығында Сармат тайпаларының өмір сүргендігін растауда.

Батыс Қазақстан территориясында орналасқан Лебедевка, Тау, Карашаево, Алебастрово, Бесоба, Күміссай, Сынтас, Жалғызоба, Қособа, Мамай, Новопавловка, Шалқар, Барбастау, Мокринский, Қисық Қамыс, Қарасу, Сорчогайка, Аралтөбе, Иманқара, Тастау, Маңайсор, Шадман, Жарсуат, Кушум және Вишневая Балка қорымдарында жүргізілген археологиялық зерттеулер аталмыш аймақтың Сармат тайпаларының негізгі мәдени ошағы болғандығын көрсетуде.

Қазіргі таңда Сармат тайпаларының тек батыс бағытында емес шығыс бағытында да көштер ұйымдастырғандығы анықталуда. Себебі Сармат тайпаларының жерлеу рәсіміне тән үлгілер шығыстағы кейбір қорымдарда кездесетіндігін археологиялық зерттеулер растауда. Айтар болсақ, Сарматтардың жерлеу орындарында жиі кездесетін мәйіттің жанына арғы өмірлік азығы ретінде қойылған еттің жанына темір пышақ қою дәстүрі Балхаш көлінің солтүстік шығысында орналасқан Қайрақтас, Құрбақанас және Жалғызтау қорымдарындағы обаларда кездеседі [17, 200-б.]. Сондай-ақ, Сарматтардың жерлеу орындарында жиі кездесетін мәйіттің екі аяғын ромб түрінде жатқызып жерлеу дәстүрі Хорезм аймағында

орналасқан Жаман Тоғай [18, 225-б.], Қызылтөбе, Лиавандак [19, 115–127-бб.], Тарым Кая [20, 271–292-б.], Агалықсай [21, 56–72-бб.], Ақжартөбе [19, 115–127-бб.], Телкетау [22, 60–61-бб.], Кую Мазар [23, 213–216-бб.] және Курпе Бай [24, 99–119-бб.] қорымдарындағы обаларда кездесуде. Шымкент қаласының солтүстігінде орналасқан Қайтпас қорымында жүргізілген археологиялық зерттеу жұмыстары барысында да Сарматтық үлгіде жерленген жерлеу орны анықталған. Сарматтық үлгіде жасалынған қылыштар мен қанжарлардың да Оңтүстік Қазақстан және Өзбекстан территориясынан көптеп табылуы бұл пікірімізді қуаттай түсуде. Бұл зерттеу жұмысында жоғарыда келтірілген мәліметтерді негізге ала отырып, Сармат тайпаларының тек батысқа емес сонымен қатар шығысқа да таралғандығы анықталуда.

Қорытынды

Бұл мақалада Савромат тайпаларының қола дәуірінде өмір сүрген Андронов және Сурубная мәдениеттерін қалыптастырған тайпалардың ұрпағы екендігін, сондай-ақ олардың Сақ тайпаларымен де жақын қарым-қатынаста болғандығын атап өткіміз келеді. Себебі, Орта Азияда ерте темір дәуірінде өмір сүрген Сақ және Савромат-Сармат тайпалары сырттан келмеген, аталмыш тайпалар осы аймақта қола дәуірінде өмір сүрген тайпалардың ұрпағы болып табылады. Сақ және Савромат-Сармат тайпаларының жақын туыс тайпалар екендігін, олардың діни наным-сенімдерінің, әдет-ғұрыптарының, мәдениеттерінің, жерлеу дәстүрінің және қолданған қару-жарақтарының бір-біріне өте ұқсас болуы тұжырымымызды қуаттай түсуде. Сондай-ақ, аталмыш тайпалардың генетикалық тұрғыдан бір-біріне жақын болуы, өмір сүру салтымен байланысты. Сол себепті, Сақ және Савромат-Сармат тайпалары тарихта «Салт атты көшпелі тайпалар» деп те аталған.

Жазба деректер мен археологиялық деректерге сүйене отырып, б.з.д. IV ғасырдың басында Оңтүстік Орал аймағында мекендеген Савромат тайпасымен шығыстан келген Дах және Масагет тайпаларының бірігуінің нәтижесінде Сармат тайпалық одағы құрылғандығын және олардың Еуразия даласында үлкен саяси күшке ие болғандығын айта аламыз. Осы дәуірден бастап Сармат тайпалары үлкен саяси күшке ие болып территорияларын батысқа қарай кеңейтіп, Дон өзенінің батыс жағына қоныстана бастайды. Батысқа қарай жасаған жорықтарының нәтижесінде б.з.д. II ғасырда Солтүстік Қара теңіз аймағы тұтастай Сармат тайпаларының ықпалына өтіп, аталмыш тайпалар б.з.д. II – б.з. IV ғасырлар аралығында Арал теңізінің солтүстігіне батыста Дунай өзенінен дейінгі ұлан-ғайыр территорияда билік құрғандығы анықталуда.

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің «Келес өзенінің төменгі ағысындағы обаларды археологиялық және пәнаралық ғылымдар аясында зерттеу» тақырыбындағы гранттық қаржыландыру жобасын жүзеге асыру аясында орындалды (жеке тіркеу нөмірі: AP13068455).

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Brezezinski R., Mielczarek M. The sarmatians B.C. 600 – AD 450. / Window M. ed. – Oxford: Osprey Publishing Ltd, 2002. – 48 p.
2. Sizdikov B.S. M.Ö. 1. Binde Avrasya Boskırlarında Yaşayan Atlı Göçebe Kavimlerin Zirhları // Bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi. – 2019. – №90. – S. 1–19. <https://doi.org/10.12995/bilig.9001>
3. Sizdikov B.S., Seraliyev A.A. Swords from Sauromato–Sarmatian Burial Mounds of Western Kazakhstan Analyzed // Oriental Studies. – 2022. – №15(5). – P. 1110–1125. DOI: 10.22162/2619-0990-2022-63-5-1110-1125
4. Gursoy M. Batı Kazakistan’da Sarmat Mezar Tipleri // Bilig – Turk Dunyası Sosyal Bilimler Dergisi. – 2019. – №88. – S. 137–167.

5. Gursoy M., Akylbek S., Jetibaev K. The Sarmatian «horseback-riding» burial tradition Examples from West Kazakhstan // Documenta Praehistorica. – 2020. – №47. – P. 412–419. <https://doi.org/10.12995/bilig.526793>
6. Durmuş İ. Sarmatlar. – İstanbul: Akçağ Yayınları, 2012. – 160 s.
7. Смирнов К.Ф. Савроматы и сарматы // Этнокультурные связи населения Урала и Поволжья с Сибирью, Средней Азией и Казахстаном в эпоху железа. Тез. докл. конф. – Уфа, 1976. – С. 17–19.
8. Граков Б.Н. Пережитки матриархата у сарматов // ВДИ. – 1947. – №3. – С. 100–121.
9. Железчиков Б.Ф., Клепиков В.М., Сергацков И.В. Древности Лебедевки (VI–II вв. до н.э.). – М.: Восточная литература, 2006. – 159 с.
10. Кушаев Г.А. Этюды древней истории степного Приуралья. – Уральск: Диалог, 1993. – 174 с.
11. Железчиков Б.Ф. Археологические памятники Уральской области. – Волгоград: Изд-во Волгогр. гос. ун-та., 1998. – 82 с.
12. Пшеничный А.Х. Культура ранних кочевников Южного Урала. – М.: Наука, 1983. – 203 с.
13. Смирнов К.Ф. Савроматы. – М.: Наука, 1964. – 381 с.
14. Дандамаев М.А. Поход Дария против скифского племени тиграхауда // КСИНА. – 1963. – Вып. 66. – С. 179–269.
15. Жолдасбаев С.Ж. Ежелгі және ортағасырдағы Қазақ елінің тарихы. – Алматы: Кітап, 2010. – 336 с.
16. Мошкова М.Г. Памятники Прохоровкой культуры. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 56 с.
17. Қазақстан тарихы, көне заманнан бүгінге дейін. Том I / бас ред. М.К. Козыбаев. – Алматы: Атамұра, 2010. – С. 171–172.
18. Таиров А.Д. Кочевники Урало-Казахстанских степей в VII–VI вв. до н.э. – Челябинск: ЮУрГУ, 2007. – С. 225–233.
19. Обельченко О.В. Мечи и кинжалы из курганов Согда // Советская Археология. – 1978. – №4. – С. 115–127.
20. Яблонский Л.Т. Некрополи древнего Хорезма. – М.: Вост. лит., 1999. – 325 с.
21. Обельченко О.В. Агалыксайские курганы // История материальной культуры Узбекистана. – 1972. – Вып. 9. – С. 56–72.
22. Маньлов Ю.П. Курганы Кокпатаса // История материальной культуры Узбекистана. – 1992. – Вып. 26. – С. 59–89.
23. Обельченко О.В. Куюу-Мазарский могильник // Труды Института истории, археологии и этнографии. – 1956. – №2. – С. 205–227.
24. Скрипкин А.С. Сарматы и Восток. – Волгоград: Издательство ВолГУ, 2010. – 369 с.

REFERENCES

1. Brezezinski R., Mielczarek M. The sarmatians B.C. 600 – AD 450. / Window M. ed. – Oxford: Osprey Publishing Ltd, 2002. – 48 p.
2. Sizdikov B.S. M.Ö. 1. Binde Avrasya Boskırlarında Yaşayan Atlı Göçebe Kavimlerin Zırhları [Armor of Mounted Nomadic Tribes Living in the Eurasian Boskirs Per Thousand BC] // Bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi. – 2019. – №90. – S. 1–19. <https://doi.org/10.12995/bilig.9001> [in Turkish]
3. Sizdikov B.S., Seraliyev A.A. Swords from Sauromato–Sarmatian Burial Mounds of Western Kazakhstan Analyzed // Oriental Studies. – 2022. – №15(5). – P. 1110–1125. DOI: 10.22162/2619-0990-2022-63-5-1110-1125
4. Gursoy M. Batı Kazakistan’da Sarmat Mezar Tipleri [Types of Sarmatian Tombs in Western Kazakhstan] // Bilig – Turk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi. – 2019. – №88. – S. 137–167. [in Turkish]
5. Gursoy M., Akylbek S., Jetibaev K. The Sarmatian «horseback-riding» burial tradition Examples from West Kazakhstan // Documenta Praehistorica. – 2020. – №47. – P. 412–419. <https://doi.org/10.12995/bilig.526793>
6. Durmuş İ. Sarmatlar [Sarmatians]. – İstanbul: Akçağ Yayınları, 2012. – 160 s. [in Turkish]
7. Smirnov K.F. Savromaty i sarmaty [Sauromats and Sarmatians] // Etnokulturnye sviazi naseleniia Urala i Povoljia s Sibiriu, Srednei Aziei i Kazahstanom v epohu jeleza. Tez. dokl. konf. – Ufa, 1976. – S. 17–19. [in Russian]
8. Grakov B.N. Perejitki matriarhata u sarmatov [Remnants of the matriarchy among the Sarmatians] // VDI. – 1947. – №3. – S. 100–121. [in Russian]

9. Jelezchikov B.F., Klepikov V.M., Sergackov I.V. Drevnosti Lebedevki (VI–II vv. do n.e.) [The antiquities of Lebedevka (VI–II centuries BC)]. – M.: Vostochnaia literatura, 2006. – 159 s. [in Russian]
10. Kushaev G.A. Etiudy drevnei istorii stepnogo Priuralia [Sketches of the ancient history of the steppe Urals]. – Uralsk: Dialog, 1993. – 174 s. [in Russian]
11. Jelezchikov B.F. Arheologicheskie pamiatniki Uralskoi oblasti [Archaeological sites of the Ural region]. – Volgograd: Izd-vo Volgogr. gos. un-ta., 1998. – 82 s. [in Russian]
12. Pshenichniuk A.H. Kultura rannih kochevnikov Iujnogo Urala [Culture of the early nomads of the Southern Urals]. – M.: Nauka, 1983. – 203 s. [in Russian]
13. Smirnov K.F. Savromaty [Sauromats]. – M.: Nauka, 1964. – 381 s. [in Russian]
14. Dandamaev M.A. Pohod Dariia protiv skifskogo plemeni tigrahauda [The campaign of Darius against the Scythian tribe Tigrahauda] // KSINA. – 1963. – Byp. 66. – S. 179–269. [in Russian]
15. Joldasbaev S.J. Ejelgi jane ortagasyrdagy Qazaq elinin tarihy [History of the Kazakh people in ancient and medieval times]. – Almaty: Kitap, 2010. – 336 s. [In Kazah]
16. Moshkova M.G. Pamiatniki Prohorovkoi kultury [Monuments of Prokhorov culture]. – M.: Izd-vo AN SSSR, 1963. – 56 s. [in Russian]
17. Qazaqstan tarihy, kone zamannan buginge deiin [History of Kazakhstan, from ancient times to the present]. Tom I / bas red. M.K. Kozybaev. – Almaty: Atamura, 2010. – S. 171–172. [In Kazah]
18. Tairov A.D. Kochevniki Uralo-Kazahstanskikh stepei v VII–VI vv. do n.e. [Nomads of the Ural-Kazakh steppes in the VII–VI centuries BC.] – Cheliabinsk: IuUrGU, 2007. – S. 225–233. [in Russian]
19. Obelchenko O.V. Mechi i kinjaly iz kurganov Sogda [Swords and daggers from the burial mounds of Sogd] // Sovetskaia Arheologiya. – 1978. – №4. – S. 115–127. [in Russian]
20. Iablonskiy L.T. Nekropoli drevnego Horezma [Necropolises of ancient Khorezm]. – M.: Vost. lit., 1999. – 325 s. [in Russian]
21. Obelchenko O.V. Agalyksaiskie kurgany [Agalyksai mounds] // Istoriia materialnoi kultury Uzbekistana. – 1972. – Vyp. 9. – S. 56–72. [in Russian]
22. Manylov Iu.P. Kurgany Kokpatasa [The mounds of Kokpatas] // Istoriia materialnoi kultury Uzbekistana. – 1992. – Vyp. 26. – S. 59–89. [in Russian]
23. Obelchenko O.V. Kuiu-Mazarskiy mogilnik [KuyUmazarsky burial ground] // Trudy Instituta istorii, arheologii i etnografii. – 1956. – №2. – S. 205–227. [in Russian]
24. Skripkin A.S. Sarmaty i Vostok [Sarmatians and the East]. – Volgograd: Izdatelstvo VolGU, 2010. – 369 s. [in Russian]